

ΑΓΝΩΣΤΟΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΣ ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΛΑΚΩΝΙΑΣ

(ΠΙΝ. 1-2)

Σωκράτει Κουγέα χαριστήριον

Ἡ ἀμαξιτὴ δόδος, ἡ συνδέουσα τὴν Τρίπολιν πρὸς τὴν Σπάρτην, διακλαδοῦται πρὸς δυσμὰς κατὰ τὸ 49^{ον} ἀπὸ Τριπόλεως χιλιόμετρον, ἕνα δὴγηγῆσθαι εἰς τὸ χωρίον Βρουλιὰ τοῦ τέως δήμου Σελλασίας. Εἰς ἰκανὴν ἀπόστασιν πέραν τοῦ χωρίου τούτου πρὸς τὰ ΒΔ εὐρίσκεται τὸ μικρὸν ἐλαιοπαραγωγὸν χωρίον Κονιδίτσα, πρωτεύουσα τῆς ὁμωνύμου κοινότητος. Μεγάλῃ ὑπῆρξεν ἡ ἐκπληξίς μου κατὰ τὸ παρελθὸν θέρος, ὅταν συνοδευόμενος ὑπὸ τῶν ἐκ τοῦ χωρίου τούτου φιλαρχαίων ἀδελφῶν Β. καὶ Η. Ζαφειροπούλων ἀντίκρυσαι εἰς τὸ ΝΔ ἄκρον τῆς πλατείας, ὄπισθεν ὑψηλῶν καὶ πυκνοφύλλων δένδρων, ἀξιόλογον βυζαντινὸν ναὸν (πίν. 1α καὶ 2α), λειτουργοῦμενον εἰσέτι καὶ ὡς ἐκ θαύματος διαφυγόντα τὴν ὀλοσχερῆ ἐξωτερικὴν του ἀσβεστόχρισιν¹.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΜΝΗΜΕΙΟΥ

Ὡς βλέπει τις ἐκ τῆς παρατιθεμένης κατόψεως καὶ τομῆς (εἰκ. 1) ὁ εἰς μνήμην τοῦ προφήτου Ἡλία τιμώμενος ναὸς τῆς Κονιδίτσας ἀπαρτίζεται ἐκ τῶν ἐξῆς μερῶν :

α) Ἐκ τοῦ κυρίως ναοῦ (ΑΒΓΔ), β) τοῦ πρὸς δυσμὰς αὐτοῦ νάρθηκος (ΒΓΕΖ), γ) ἐνὸς πρὸς νότον τοῦ κυρίως ναοῦ προσκεκολλημένου μικροῦ παρεκκλησίου (ΗΘΙΚ), τιμωμένου εἰς μνήμην τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, καὶ δ) ἐκ τῆς πρὸ ὀλίγων μόλις ἐτῶν κατὰ τὴν νοτίαν ἐπίσης πλευρᾶν τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ νάρθηκος προσκολληθείσης ὀρθογωνίου αἰθούσης διαλέξεων (ΘΛΜΖ), ὀγκώδους καὶ ἀκαλαισθήτου κτίσματος, ὅπερ ἀπέκρυσαι τὴν ἀπὸ νότου θέαν τοῦ ναοῦ, δι' ὃ καὶ πρέπει ἀπαραιτήτως νὰ κατεδαφισθῆ.

Ἐξ ἐξετάσωμεν ἤδη ἐν πρὸς ἐν τὰ τρία παλαιὰ τμήματα τοῦ ναοῦ.

α) Ὁ κυρίως ναὸς, ΑΒΓΔ, ἀνήκει εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν σχήματος ἐγγεγραμμένου σταυροῦ τρουλλαίων ναῶν καὶ δὴ τῶν δικιονίων, ἐκείνων δηλ. τῶν ὁποίων ὁ τροῦλλος ὑψούμενος ἐπὶ τῆς διασταυρώσεως τεσσάρων καμαρῶν στηρίζεται δι' αὐτῶν πρὸς ἀνατολὰς μὲν ἐπὶ τῶν

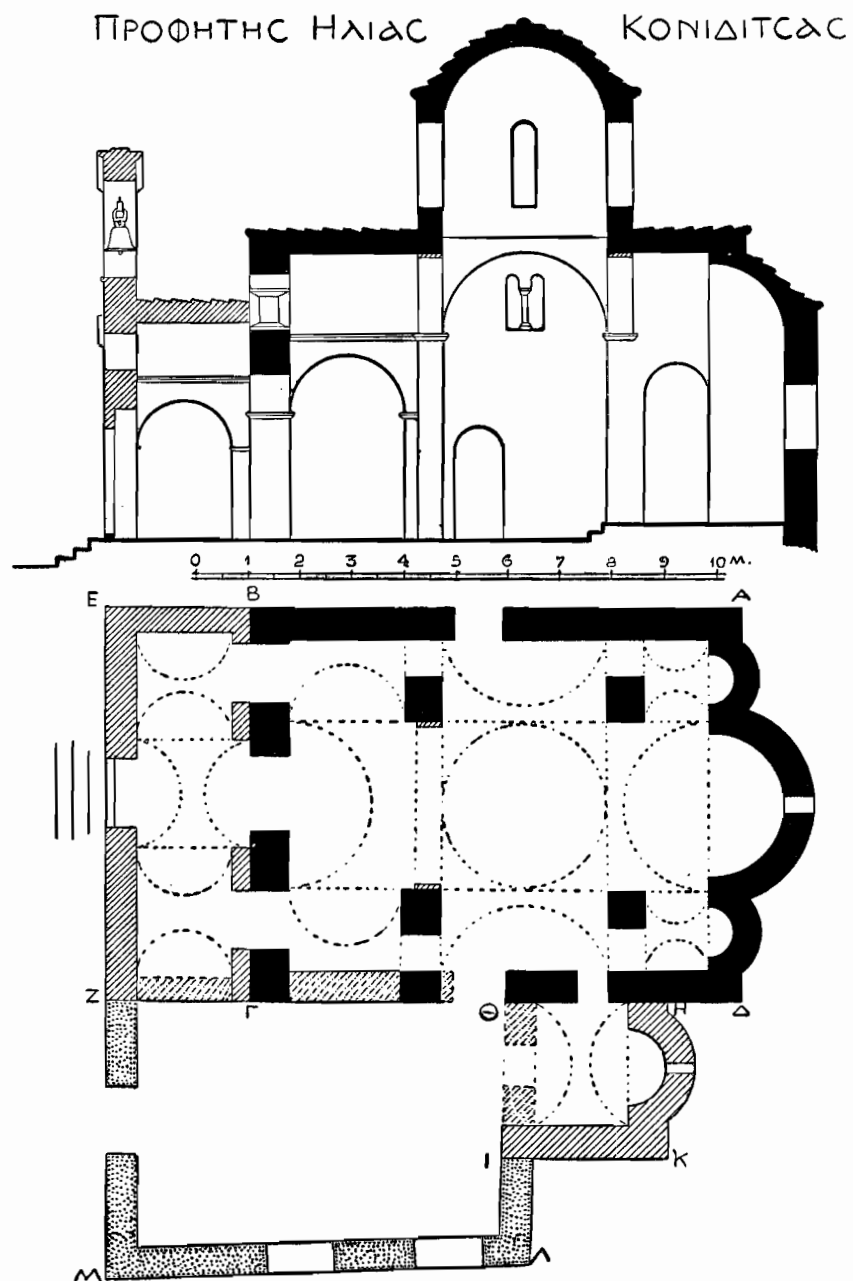
¹ Ταύτην ὑπέστη μόνον ὁ τροῦλλος. Ὅρα πίν. 1α καὶ 2α.

μετώπων τῶν τοίχων, ὅτινες χωρίζουσι τὸ κυρίως ἱερὸν ἀπὸ τῆς προθέσεως καὶ τοῦ διακονικοῦ, πρὸς δυσμὰς δ' ἐπὶ δύο ἐλευθέρων στηριγμάτων, συνήθως μὲν μαρμαρίνων κιόνων, σπανιώτερον δέ, ὡς ἐνταῦθα, κτιστῶν τετραγώνων πεσσῶν. Οἱ πεσσοὶ ἐν τούτοις οὗτοι εἰς τὸν ἐξεταζόμενον ναὸν δὲν εἶναι ἐντελῶς τετράγωνοι, διότι ὑπέστησαν μεταγενεστέρως ἐλαφρὰν ἀλλοίωσιν διὰ προσθήκης μικρῶν παραστάδων (εἰκ. 1). *Ἀλλοιώσεις ἄλλωστε σοβαρὰς ὑπέστη κατὰ τὴν τελευταίαν πεντηκονταετίαν καὶ ὀλόκληρον τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ ὑπὸ ἀδαῶν ἐπιτρόπων, ὅτινες «χάριν ἐξωραΐσμοῦ» ἐκάλυψαν τοὺς ἄλλοτε διὰ τοιχογραφιῶν κοσμουμένους τοίχους τοῦ ναοῦ διὰ παχέος ἀσβεστοκονιάματος, εἰς τὸ ὁποῖον προσέθεσαν κλασικίζοντα ἐκ κονιάματος ἐπίκρανα εἰς τὰς παραστάδας τῶν πεσσῶν καὶ κυματοφόρους ζώνας εἰς τὰς γεννήσεις τῶν θόλων (εἰκ. 1, τομή).

Λεπτομερῆς ἐξέτασις τῆς τοιχοδομίας τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ ἄλλων στοιχείων ἀπέδειξεν, ὅτι ὁ ἀρχικὸς πυρὴν του ἔφθανε μέχρι τοῦ σημεῖου Β, ἐνθα παρατηρεῖται σαφῆς γραμμὴ χωρισμοῦ του ἀπὸ τοῦ νάρθηκος ΒΓΕΖ. Εἶναι δὲ τὸ ὑπὸ τῶν γραμμῶν ΑΒΓΔ ὀριζόμενον τμήμα ὀρθογώνιον διαστάσεων 7.65 × 9.50 μ., φέρον πρὸς ἀνατολὰς ἐξεχούσας τρεῖς ἐξωτερικῶς τε καὶ ἐσωτερικῶς ἡμικυκλικὰς κόγχας ἱεροῦ, ἧτοι: μίαν μεγάλην ἐν τῷ μέσῳ (διαμέτρου 2.72 μ.), ἀντιστοιχοῦσαν πρὸς τὸ κύριον βῆμα καὶ ἀνὰ μίαν μικροτέραν ἐκατέρωθεν αὐτῆς, ἀντιστοιχοῦσας πρὸς τὰ παραθήματα, ἧτοι τὴν πρόθεσιν πρὸς βορρᾶν καὶ τὸ διακονικὸν πρὸς νότον. Καὶ οἱ μὲν τέσσαρες κύριοι βραχίονες τοῦ ἐγγεγραμμένου σταυροῦ καλύπτονται, ὡς συνήθως, διὰ κυλινδρικών θόλων, τὰ δὲ τέσσαρα μικρὰ γωνιαῖα διαμερίσματα τοῦ ὀρθογωνίου καλύπτονται μὲν καὶ αὐτὰ διὰ καμαρῶν, ὡς συνηθίζεται εἰς τοὺς ἐλλαδικοὺς ναοὺς, αἱ καμάραι ὁμοίως αὐταὶ παραδόξως δὲν βαίνουσιν, ὡς συνήθως, ἀπ' Α πρὸς Δ ἀλλ' ἀπὸ Βορρᾶ πρὸς Νότον¹ (εἰκ. 1).

*Ὁ ἀρχικὸς ναὸς θὰ ἔφερε πρὸς δυσμὰς μίαν μόνην θύραν καὶ ἀνὰ μίαν ἐπίσης θύραν κατὰ τὸ μέσον τῆς βορείου καὶ τῆς νοτίας αὐτοῦ πλευρᾶς. *Ἐκ τῶν πλαγίων τούτων θυρῶν ἡ βόρειος εἶναι σήμερον τειχισμένη, διακρίνεται ὁμοίως σαφῶς τὸ ἀνοιγμα αὐτῆς, ὡς καὶ τὸ ὑπεράνω αὐτοῦ πλίνθινον τόξον (πίν. 1β, δεξιᾷ κάτω). *Ὅταν ὀλίγον ἀργότερον προσετέθησαν ὁ νάρθηξ καὶ τὸ παρεκκλήσιον, τότε ἐπὶ μὲν τοῦ δυτικοῦ τοίχου ἠνοίχθησαν δύο μικραὶ καὶ χαμηλαὶ πλάγιοι θύραι, ἀνὰ μία

¹ *Ἄλλο παράδειγμα μεταβυζαντινοῦ ναοῦ μὲ καμάρας εἰς τὰ ἀνατολικά ἀκραῖα διαμερίσματα, βαينوῦσας καθέτως πρὸς τὸν κύριον ἄξονα τοῦ ναοῦ, παρέχει ὁ ἐν Ἀθήναις ναὸς Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου (Ἐβρετιήριον Μσο. Μνημ. Ἑλλάδος τευχ. Β', σελ. 74, εἰκ. 68).

Εἰκ. 1. Κάτοπις τοῦ Προφ. Ἡλία τῆς Κονιδίτσας.

ἐκατέρωθεν τῆς μεσαίας (εἰκ. 1), ἐπὶ δὲ τοῦ νοτίου ἐτέρα μικρὰ θύρα χάριν ἐπικοινωνίας τοῦ ναοῦ πρὸς τὸ παρεκκλήσιον (εἰκ. 1).

Ὁ φωτισμὸς τοῦ ναοῦ ἐπετυγχάνετο ἀρχικῶς ἀφ' ἑνὸς μὲν διὰ τῶν τεσσάρων μονολόβων παραθύρων τοῦ τρούλλου (πίν. 2α), ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ τριῶν διλόβων, ἀνοιγομένων εἰς τὸ τύμπανον ἐκάστης τῶν τριῶν κεραιῶν τοῦ σταυροῦ, βορείου, δυτικῆς καὶ νοτίας. Ἐκ τούτων ὅμως τὰ μὲν τοῦ βορείου καὶ νοτίου σκέλους δίλοβα καταστραφέντα ἀντικατεστάθησαν δι' ὀρθογωνίων ἀκαλαισθήτων ἀνοιγμάτων (πίν. 1β), μόνον δὲ τὸ δυτικὸν διεσώθη, προβάλλον τοὺς πλίνθινους λοβοὺς του ὑπὲρ τὴν στέγην τοῦ νάρθηκος (πίν. 2α).

Τέλος ἡ μεγάλη κόγχη τοῦ ἱεροῦ ἐφωτίζετο δι' ἑνὸς καὶ μόνου, μονολόβου πιθανώτατα, παραθύρου, ὅπερ ὁμοίως μετεσχηματίσθη μεταγενεστέρως εἰς ὀρθογώνιον ἀνοιγμα.

Εἰκ. 2. Κεράμια γράμματα κατὰ τοὺς ἄρμους τῶν λίθων.

Οἱ ἐξωτερικοὶ τοῖχοι τοῦ ναοῦ εἶναι ἐκτισμένοι δι' ὀρθογωνίων κανονικῶν λίθων κατὰ τὸ ἰσόδομον σύστημα (πίν. 1β καὶ 2α) μὲ ὕψος δόμων ποικίλλον ἀπὸ 0,28 ἕως 0,30 μ. καὶ μὲ μίαν σειρὰν πλίνθων πάχους 0,03 μ. κατὰ τοὺς ὀριζοντίους ἄρμους. Οἱ κατακόρυφοι ἄρμοι τοῦναντίον δὲν σχηματίζονται δι' ἀπλῶν πλίνθων, ἀλλὰ διὰ τεμαχίων πλίνθων, ἐμφυτευμένων ἐντὸς παχέος κονιάματος καὶ σχηματιζόντων γράμματα τοῦ ἀλφαβῆτου (Ε, Ζ, Κ, Σ, Χ), ἄλλα δεξιόστροφα καὶ ἄλλα ἀριστερόστροφα (εἰκ. 2). Μία καὶ μόνη ὀριζοντία ὀδοντωτῆ ταινία πλάτους 0,175 μ. παρατηρεῖται εὐθὺς ὑπὲρ τὸ παράθυρον τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ εἰς ἀπόστασιν 1,25 μ. κάτωθεν τοῦ γείσου (πίν. 1α). Τὰ τόξα γενικῶς (θυρῶν καὶ παραθύρων) κατεσκευάσθησαν ἐκ πλίνθων (βλ. πίν. 1β κάτω δεξιᾶ), τὰ δὲ δίλοβα παράθυρα, ὡς ἐκ τοῦ σφισμένου κατὰ τὸ δυτικὸν σκέλος τοῦ σταυροῦ συνάγεται, εἶχον τὸν μὲν διαχωριστικὸν κιονίσκον των μαρμάρινον, τοὺς δὲ λοβοὺς ἄνω ἐλευθέρους, μὴ ἐγγεγραμμένους δηλαδὴ ἐντὸς ἀνακουφιστικοῦ τόξου.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸν τρούλλον (πίν. 2α), οὗτος ἔχει τὴν σφενδόνην κυλινδρικήν καὶ διατρυπωμένην ὑπὸ τεσσάρων, κατὰ τὰ τέσσαρα κύρια ση-

μεῖα τοῦ δριζοντος ἀνοιγομένων παραθύρων, καὶ ὑπὸ τεσσάρων ἀβαθῶν ὀρθογωνίων κογχῶν, ἀνοιγομένων εἰς τὰ μεταξὺ τῶν παραθύρων διαστήματα (πίν. 2α). Τὰ τοξωτὰ ὑπέρθυρα τῶν παραθύρων καὶ τῶν κογχῶν περιβάλλονται δι' ὁμολόγων διπλῶν πλινθίνων ἢ ἡμικυκλικῶν πλαίσιων, τῶν ὁποίων αἱ γεννήσεις ἀκκουμβῶσιν ἐπὶ τῆς προεκτάσεως τοῦ δριζοντίου ἐπικράνου ἐνδομημένων ἡμικυλινδρικών κιονίσκων (πίν. 2α). Οὕτω ὁ κύλινδρος τοῦ θόλου ζωογονεῖται ὑπὸ σκελετοῦ ἐξ ὀκτῶ ἐνδομημένων κιονίσκων καὶ ἰσαρίθμων τόξων κατὰ τὸ ἀπὸ τοῦ 10ου αἰ. μετ' ἐπιμονῆς ἐφαρμοσθὲν ἀνά πᾶσαν τὴν βυζαντινὴν αὐτοκρατορίαν σύστημα διακοσμῆσεως.

Ὁ ναὸς εἶχεν ἄλλοτε μαρμάρινον τέμπλον, τὸ ὁποῖον δὲν σφίζεται πλέον σήμερον. Εἰς μόνον ἐξ αὐτοῦ τετράγωνος ἐκ λευκοῦ μαρμάρου πεσσίσκος μετὰ τμήματος τοῦ συμφυοῦς ὑπεράνω αὐτοῦ ὀκταγώνου κιονίσκου διεσώθη, χρησιμοποιηθεὶς ἀργότερον καὶ μέχρι σήμερον ὡς ὑπέρθυρον τῆς μεταγενεστέρως τροποποιηθείσης θύρας τοῦ νάρθηκος (πίν. 2β). Ἡ προσθία κατακόρυφος ἐπιφάνεια τοῦ πεσσίσκου αὐτοῦ φέρει σειρὰν ἐπτὰ ἐπαλλήλων κύκλων, συνδεομένων διὰ κόμβων (σηρικοί τροχοί), περιβαλλόντων δὲ ἄλλοτε σταυρόν, ἄλλοτε πυροστρόβιλον καὶ ἄλλοτε ἐξάφυλλον ρόδακα¹ (πίν. 2β).

β) Ὁ νάρθηξ (ΓΔΕΖ) εἶναι ἐκτισμένος κατὰ τὸ αὐτὸ καὶ ὁ κυρίως ναὸς ἰσόδομον πλινθοπερίκλειστον σύστημα, φέρει δὲ ὁμοίως πλινθίνα κατὰ τοὺς κατακόρυφους ἄρμους γράμματα, ἀλλὰ χαλαρώτερον κάπως ἐκτελεσμένα. Τὸ σύστημα καλύψεως αὐτοῦ δι' ἑνὸς μὲν κατὰ μῆκος κυλίνδρου εἰς τὸ μέσον του τμήμα καὶ διὰ δύο ἐγκαρσίων κατὰ τὰ πλάγια, σύνηθες εἰς ναοὺς τοῦ 11ου καὶ τοῦ 12ου αἰ., διαφέρει μόνον κατὰ τοῦτο, ὅτι τὸ ὕψος τοῦ μέσου κυλίνδρου του δὲν εἶναι τὸ αὐτὸ ἢ ὀλίγον χαμηλότερον τοῦ καλύπτοντος τὸ δυτικὸν σκέλος τοῦ σταυροῦ τοῦ κυρίως ναοῦ, ἀλλὰ πολὺ μικρότερον ἐκείνου, προφανῶς ἵνα ἀφεθῆ ἑλεύθερον τὸ δίλοβον παράθυρον τῆς δυτικῆς καμάρας τοῦ σταυροῦ νὰ ρίπτῃ ἄμεσον φῶς εἰς τὸν κυρίως ναόν. Καὶ ἡ μὲν στέγη τοῦ μέσου τμήματος διεμορφώθη δικλινής, αἱ δὲ τῶν πλαγίων μονοκλινεῖς μὲ τὴν κλίσιν πρὸς δυσμάς, ὡς συνηθίζετο εἰς πολλοὺς ναοὺς τοῦ 11ου καὶ τοῦ 12ου αἰῶνος.²

γ) Τὸ παρεκκλήσιον (ΘΙΚΗ) εἶναι ἀπλοῦν μονοκάμαρον ναῦδριον, φέρον πρὸς ἀνατολὰς ἡμικυκλικὴν ἀψίδα ἱεροῦ. Ἀρχικῶς θὰ ἐκλείετο

¹ Βλέπε ὁμοίαν διακόσμησιν εἰς πεσσίσκον τῆς Μονῆς Ὁσίου Μελετίου καὶ τῆς Ἐπισκοπῆς Βόλου (N. Giannopoulos, BCH 44 [1920] σ. 190 εἰκ. 5).

² Παναγία Γοργοπήκος, Ἅγιοι Θεόδωροι καὶ Ὁμορφὴ ἐκκλησιά Ἀθηνῶν, Χῶνικα, Μέρμπακα καὶ Ἅγία Μονὴ Ἀργολίδος, Σαμαρίνα Μεσσηνιας, Καθολικὴ Γαστούνης κλπ.

βεβαίως πρὸς δυσμὰς διὰ τοίχου, φέροντος θύραν εἰσόδου, ἵνα εἶναι προσιτὸν ἐκ τῶν ἔξω. Σήμερον δὲ τοῖχος αὐτὸς δὲν ὑπάρχει πλέον, παραχωρήσας τὴν θέσιν του εἰς νεώτερον ξύλινον εἰκονοστάσιον, προσιτὸν ἐκ τῆς νεωτερικῆς αἰθούσης διαλέξεων.

Η ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ ΤΩΝ ΔΙΑΦΟΡΩΝ ΜΕΡΩΝ ΤΟΥ ΝΑΟΥ

Πρὸς εὐρεσιν τῆς χρονολογίας κατασκευῆς τοῦ κυρίως ναοῦ, ἐλλείψει κτητορικῆς ἐπιγραφῆς, θὰ βοηθηθῶμεν ἀπὸ τεχνικά τινα καὶ τεχνοπικὰ τεκμήρια.

Πρέπει ἐν πρώτοις νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἡ παρουσία τριῶν ἡμικυκλικῶν κογχῶν εἰς τὸν ἱερὸν ὡς καὶ κυλινδρικοῦ τρούλλου, ὅστις συμβαδίζει συνήθως μετὰ τῶν κυλινδρικῶν ἀψίδων, δὲν ἀποτελεῖ ἀσφαλὲς χρονολογικὸν τεκμήριον ἀρχαιότητος· διότι ναὶ μὲν τὰ ἀρχαῖα ταῦτα στοιχεῖα συναντῶνται εἰς ναοὺς τοῦ 9ου, 10ου καὶ 11ου αἰ.¹, ἐφημερόσθησαν ὅμως καὶ ἀργότερον εἰς τε τρουλλαίους ναοὺς καὶ εἰς βασιλικὰς².

Πολὺ ἀσφαλέστερον κριτήριον ἀποτελεῖ ἡ εἰς τὸν ἐξεταζόμενον ναὸν παρουσία πλινθίνων γραμμάτων κατὰ τοὺς κατακορύφους ἀρμούς τῆς ἐξωτερικῆς τοιχοποιίας.

Τὰ γράμματα ταῦτα, ἐκτελεσμένα δι' ἀπλῶν καὶ οὐχὶ πλαστικῶς, ὡς εἰς τὰ κουφικά, μορφωμένων πλίνθων, συναντῶνται εἰς πρώιμους βυζαντινοὺς ναοὺς³ (πρώτου ἡμίσεος τοῦ 11ου αἰ.) καὶ δύνανται νὰ θεωρη-

¹ Ἡμικυκλικαὶ ἀψίδες: 9ου αἰ. Κοίμησις Θεοτόκου Σκριποῦς, Ἅγιος Δημήτριος Κατσούρη Ἄρτης, 10ου αἰ. Ἅγιος Νικόλαος Πλάτσας Μάνης, Ἅγιος Στρατηγὸς Μπουλαριῶν, Μάνης, Παναγιώτισσα Γαυρολίμνης, Μεταμόρφωσις παρὰ τὸ Κορωπί, Ἅγιος Ἰωάννης Μεσημβρίας, 11ου αἰ. Ναὸς Φιλερήμου Ρόδου, Ἅγιος Ἀσώματος Μάνης, Ἅγιος Γεώργιος Σκάλας Γυθείου, Κοίμησις Θεοτόκου Ζαραφῶνας, Ἅγία Αἰκατερίνη, Σωτεῖρα Κωττάκη καὶ Ἅγιοι Ἀσώματοι Πετράκη Ἀθηνῶν, Ζωοδόχος Πηγὴ Κιθαιρῶνος, Ἅγιος Ἰάσων καὶ Σωσίπατρος Κερκύρας, Ἅγιοι Ἀνάργυροι, Κουμπελίδικη καὶ Ἅγιος Νικόλαος Κασνίτζη Καστοριάς, Ἅγ. Σοφία Ἀχρίδος κλπ.

² 12ος αἰ. Παλαιὰ Ἐπισκοπὴ Τεγέας, βασιλικὴ Ζούρτσας (Φιγαλείας), Ὅσιος Μελέτιος Κιθαιρῶνος, 13ος - 14ος αἰ. Ἅγιος Σώζων, Προφ. Ἡλίας καὶ Ἅγιος Γεώργιος Γερακίου, Ἅγιος Βασίλειος Ἀπιθεῶν Λακωνίας, Μεταμόρφωσις Σωτήρος Ἀθηνῶν, Ταξιάρχαι καὶ Ἅγιος Ἀθανάσιος Καστοριάς, Ἅγιος Ἰωάννης δὲ Πρόδρομος εἰς Χρύσαφα, 16ος - 17ος αἰ. Ἅγιος Γεώργιος Καστρίου, Ἅγιος Στυλιανὸς Καρέα καὶ πλεῖστα μονοκάμαρα ἐκκλησίδια καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα.

³ Παναγία Μ. Ὁσίου Λουκᾶ Φωκίδος, Ἅγ. Ἀπόστολοι Σολάκη Ἀθηνῶν, Σωτεῖρα Λυκοδήμου Ἀθηνῶν, Κουμπελίδικη καὶ Ταξιάρχης παρὰ τὸ Γυμνάσιον Καστοριάς, Καθολικὴ Γαστούνης κλπ.

θοῦν ὡς οἱ πρόδρομοι τῶν κουφικῶν κεραμοπλαστικῶν διακοσμήσεων¹. Κατὰ ταῦτα καὶ ὁ ναὸς τῆς Κονιδίτσας δύναται νὰ χρονολογηθῆ ἀπὸ τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ 11^{ου} αἰ. Συμφωνοῦσιν ἄλλωστε πρὸς τοῦτο καὶ ἡ μορφή τῶν διλόβων παραθύρων του, τὰ ὁποῖα εἶναι ἄνω ἐντελῶς ἐλεύθερα καὶ τὸ σχέδιον τοῦ τρούλλου του μὲ τοὺς ἐνδομημένους κιονίσκους, τοὺς ὁποῖους ἐπανευρίσκωμεν εἰς τὸν περὶ τὸ 1000 ἀνεγερθέντα ναὸν τοῦ Σωτήρος τῆς Γαρδενίστας² (Μάνης) καὶ ἡ μορφή τοῦ κιονίσκου τοῦ τέμπλου του, ἀκόμη δὲ καὶ αἱ ἀναλογίαι τῆς κατόψεώς του (1 : 1,24), αἱ ὁποῖαι εἶναι χαρακτηριστικαὶ διὰ τοὺς ναοὺς τοῦ 11^{ου} καὶ τοῦ 12^{ου} αἰῶνος.

Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὸν νάρθηκα, οὗτος εἶναι μὲν μεταγενέστερος τοῦ ναοῦ, οὐχὶ ὅμως κατὰ πολλὰ ἔτη, ἴσως 25 ἢ 50. Πολὺ ὅμως μεταγενέστερον εἶναι τὸ ὑπὲρ τὴν στέγην τῆς μέσης καμάρας του καὶ εἰς τριγωνικὸν ἀέτωμα κορυφούμενον κωδωνοστάσιον (πίν. 2α), κτίσμα προφανῶς τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας, καθ' οὓς ἐπίσης θὰ μετεσκευάσθη καὶ ἡ θύρα τῆς εἰσόδου εἰς τὸν νάρθηκα, χρησιμευοποιηθέντος ὡς ὑπερθύρου αὐτῆς τμήματος κιονίσκου τοῦ βυζαντινοῦ τέμπλου, ὅπερ ἐτοποθετήθη κάτωθεν χαμηλωμένου ἀνακουφιστικοῦ τόξου (πίν. 2β).

Τέλος τὸ παρεκκλήσιον (ΘΗΚ) φαίνεται ἔτι κατεσκευάσθη συγχρόνως πρὸς τὸν νάρθηκα.

Ἀθῆναι

ΑΝΑΣΤ. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ

¹ *H. Megaw*, Annual of the Brit. School at Athens xxxii σ. 104.

² *H. Megaw*, ἔ.ἀ. xxxiii σ. 162 καὶ πίν. 20 β.

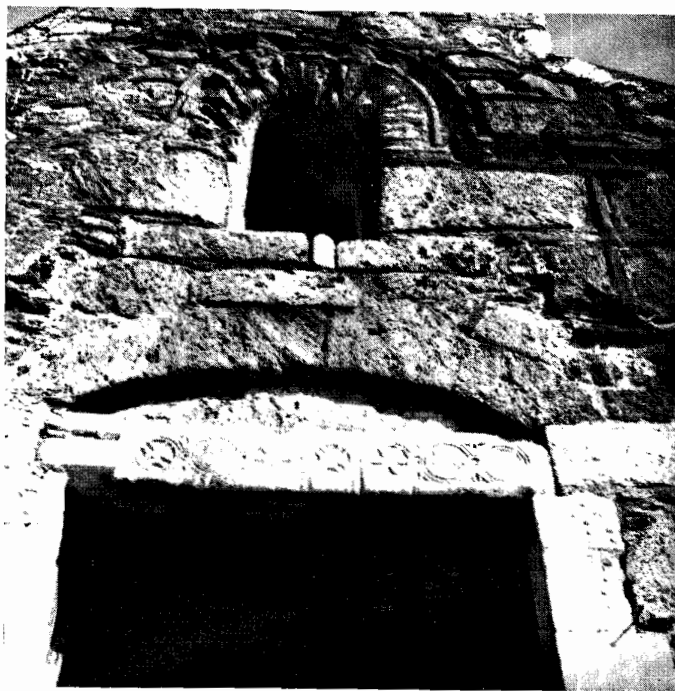
α) Ὁ ναὸς τοῦ Προφήτου Ἡλία τῆς Κοιτίτσας ἀπὸ Ν.Α.

β) Ὁ ναὸς τοῦ Προφήτου Ἡλία τῆς Κοιτίτσας.
Ὅψεις τοῦ Β. σκέλους τοῦ σταυροῦ.

α) Ὁ ναός τοῦ Προφήτου Ἡλίας τῆς Κονιδίτσας.
Ὅψεις ἀπὸ Β. Δ.

β) Ναός τοῦ Προφήτου Ἡλίας τῆς Κονιδίτσας.
Ὡς ὑπέρθρον τῆς εἰσόδου κιονίσκος τοῦ τέμπλου.